

HORVÁTH ISTVÁNNÉ

Agrárkérdés a Tanácsköztársaság idején Nógrád megyében

A Magyar Tanácsköztársaság agrárpolitikájának alapját az 1919. április 3-án megjelent kormányzótanácsi rendelet jelentette. A törvényerejű rendelet kimondta a közep- és nagybirtokok megváltás nélküli kisajátítását, s az állami tulajdonba vett földeken mezőgazdasági termelőszövetkezetek alakítását írta elő: „Sem a köztulajdonba átvett földbirtokok, sem azoknak felszerelése egyesek vagy csoportosok között nem oszthatók fel.” A rendelet értelmében a kis- és törpebirtokok változatlanul tulajdonosaik kezén maradtak.

A proletárállam április 3-i rendelete a feudális eredetű magyar nagybirtokrendszer forradalmi úton történő megszüntetését, a magyar történelmi fejlődés egyik legfőbb gátját alkotó feudális maradványokra épülő birtokstruktúrák radikális megváltoztatását jelentette. Ugyanakkor egyértelműen döntött a kisajátított földek sorsáról, s ez a döntés a magyar munkásmozgalmon belül a földosztás-ellenes nézetek felülkerekedését tükrözte. A magyar kommunisták agrárálláspontjában a KMP 1918. november 24-i megalakulása óta a lenini és a baloldali nézetek sajátosan keveredtek egymással. 1918 végén még nem alakult ki egyértelmű álláspont a kisajátított földek sorsáról, még nyitva volt az út az agrárkérdés bolsevik megoldására. 1919 májusára a KMP és az MSZDP egyesülésével létrejött magyar munkáspárton belül a baloldali nézetek váltak uralkodóvá. 1919 februárjától megnőtt a baloldali szociáldemokraták súlya, így az általuk képviselt álláspont győzött: a szocialista forradalom után a földkérdést megoldó egyetlen útnak a szocialista nagyüzemet tartották. Ugyanakkor 1919 tavaszán Szovjet-Oroszországban is – különösen Ukrajnában – erősödtek a lenini állásponttal szemben az azonnali szocializálást követelő erők.¹

Kun Bélának Bogár Ignáchoz intézett emlékezetes levelében már a következő fogalmazásban szerepelt a földkérdés: „A földbirtoknak a proletárállam részére történő elkobzása – Erélyes küzdelem a földosztás ellen. Ideiglenes, rövid átmeneti eszköz lehet e tekintetben a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alakítása.”²

A Komitern II. kongresszusa a Magyar Tanácsköztársaság agrárpolitikájából leszűrhető tapasztalatokat a következőkben összegezte: „Helyes, ha az előrehaladottabb kapitalista országokban a mezőgazdasági üzemek túlnyomó része megmarad. A legnagyobb hiba lenne azonban ezt a szabályt túlozni vagy sablonosan alkalmazni és soha meg nem engedni, hogy a kisajátított földjének egy részét ingyenesen átadják a környékbeli kisparasztságnak, olykor pedig a középparasztságnak.”³

A földosztás elvetésével a Tanácsköztársaság az agrárkérdés rendezésénél háttérbe szorította a politikai szempontokat, s ezzel jelentősen visszavetette a munkás–paraszt szövetség elmélyülését, nem hozta felszínre a parasztságban rejlő forradalmi energiák jelentős részét. Az első magyar proletárdiktatúra agrárpolitikája tanulságul szolgált a forradalmi munkásmozgalom számára, egyértelműen bizonyította, hogy az agrárkérdés szocialista megoldásánál alapkérdés a parasztság, az agrárproletariátus politikai megnyerése.

A kisajátításra kerülő földbirtokok határát a rendelet nem szabta meg pontosan. „Hogy milyen birtoktestek minősíthetők kis- vagy törpebirtoknak, azt a helyi viszonyok figyelembevételével mindenkor a Földművelésügyi Népbiztosság állapítja meg.” Néhány speciális állásponttól eltekintve országosan a 100 hold jelentette a köztulajdonba vétel alsó határát. Az első világháború előtti adatok alapján Magyarország területének 47,7%-át 100 holdon felüli gazdagságok alkották, így elvileg a Tanácsköztársaság április 3-i rendelete az ország földterületének közel felét érintette. Nógrád megyében – 1920-ból származó adatok alapján – a paraszti birtokok a földterületnek csupán 30,01%-át jelentették. (Paraszti birtokon ebben az esetben a 5–100 holdas birtokok értendők). Így az 1919. április 3-i rendelet Nógrád megyében az országos átlagnál is nagyobb földterületre vonatkozott.³

Az 1910-es népszámlálás adatai szerint Nógrád megye mezőgazdasági keresőinek megoszlása a következő:

100 holdon felüli birtokos:	262 fő
100 holdon felüli bérlő:	78 fő
10–100 holdon gazdálkodók száma:	5 662 fő
10 holdon aluli földterületen gazdálkodók száma:	12 250 fő
Mezőgazdasági munkások száma:	15 268 fő
Mezőgazdasági cselédek száma:	10 505 fő ⁴

A jelentős számú agrárproletár és törpebirtokos földigényének Nógrád megyében is kétségtelen jelei vannak. Az őszirózsás forradalmat követő, majd az 1919-ben még erőteljesebben kibontakozó agrármozgalmak középpontjába – különösen 1919. február 16-a után, a Buza Barna-féle földreform-törvényt követően – Nógrádban is a földosztás követelése, s annak siettetése került. Nógrád megyében 1919 tavaszán szélesebb, több községre kiterjedő földkövetelő mozgalom az országos eseményekhez képest viszonylag későn indult, és alapjaiban megmaradt a törvényes keretek között. Jelentős mérvű földigény megléte azonban kétségtelen. A földéhséget tükröző források általában kérvények, több esetben hivatalos formában beterjesztett, de erőiesen fogalmazott levelek.

A galgautai tanács március 2-i ülésén úgy határozott, hogy a volt katonák, rokkantak, zsellerek, napszámosok, cselédek között a Zichy-féle 1002 holdas hitbizományi birtokot „a nagy földszükségletre való tekintettel” teljes egészében és sürgősen osszák ki. A galgautaiak a határozat minél gyorsabb elintézésére követeléseiket küldöttség útján juttatták el a népgazdasági minisztériumba.⁵

„Szendehegy község földre vágyó lakossága a reform végrehajtását nehezen várja, s miután a község határához legközelebb fekvő s felosztásra kerülhető nagybirtok tulajdonosa Hönich Henrik nőtincsi lakos magatartásából kevés reményünk lehet arra, hogy itt földosztás a folyó gazdasági év tavaszán – vagy egyáltalán meg fog ejteni – odaterjed tiszteletteljes kérésünk, hogy Hönich Henrik 2000 holdat meghaladó földbirtoka sürgősen s aként felosztásra kerüljön, hogy a felosztott földek még folyó év tavaszán megművelhetők legyenek.”⁶

A lassan bontakozó, de 1919 márciusában kétségkívül erősödő földkövetelések Nógrád megyében nem váltak általánossá, szélesebbkörű kibontakozásuknak a Tanácskormány április 3-i rendelete eleve gátat szabott. A jelen pillanatban rendelkezésünkre álló források alapján nem lehet pontosan lemérni, hogy az agrárforradalom elmaradását mennyiben befolyásolta a tanácsállam földosztást elutasító álláspontja. Mindenesetre nem áll rendelkezésünkre olyan adat, amely az agrárproletáriátus kollektív gazdálkodás iránti, a proletárforradalom előtt jelentkező igényét bizonyítaná, ugyanakkor van néhány szörvénny-adatunk, amely a Tanácsköztársaság időszakában követelt, illetve végrehajtott földosztás meglétét bizonyítja. Áprilisban egy Jobbágyi községből származó jelentés tanúsága szerint „a nép hangulata elkéseredett volt.” A jelentés nem közöl részleteket, az elégedetlenség okára csupán egy mondatból következtethetünk: „... azonban sikerült őket kellően felvilágosítani, a földigénylők teljes bízalmát megnyerni.”⁷

A füleki munkástanács március 21-én Hamburger Jenőhöz intézett táviratában a követ-

kezőket írja: „Földosztó bizottság működik. A kedélyek fel vannak izgatva, Mindenki földet akar. Ha az igényjogosultakat kielégítik nem marad föld a termelészövetkezetnek. Hamburger elvtárs sürgősen jöjjön Fülekre.”⁹ A füleki események számunkra különös jelentősége az, hogy azokból – ellentétben más rendelkezésünkre álló adatokkal – a földigénylők osztályhovatartozására is következtethetünk. Az idézett táviratot megelőzően, a helyi MJSZP szervezet által március 6-án a belügyminisztériumhoz írt levélből a következőket tudjuk meg: „A környék 8–10 nagyobb uradalmában a cselédek sztrájkba léptek, s ha békéltetés és bér megállapítás meg nem történik, kommunizálás és ezzel járó anarchia fog bekövetkezni.”¹⁰

A diósjenői községi munkástanács 1919. július 27-i jegyzőkönyvének tanúsága szerint Dalkó Mihály tanácstag a házhely igények összeírásának tárgyalása során indítványozza, hogy a szocializált Sváb-féle gazdaságot, amely szántóföldből és rétből álló mintegy 800 katasztrális holdat jelent, a község nincstelenjei között osszák szét. A földosztás során a Károlyi-féle földosztás elvei szerint járjanak el. „A tárgyhoz többen szólottak, s az indítványt elfogadásra ajánlották.” A véghatározat a tanács egyöntetű és egyértelmű lelkesedéséről tanúskodik „... az indítványt a legnagyobb lelkesedéssel magáévá teszi és enyhánálulag határozatra emeli.” Dalkó Mihály javaslatát a lakosság igényének hangsúlyozása mellett gazdasági elleni érveléssel is támogatja: „a roppant elhanyagolt gazdaság csakis a földosztás folytán tehető ismét virágzó.”¹⁰

A földkövetelések realizálásáról, tényleges földosztásról csupán egyetlen forrás alapján van tudomásunk. A Tanácsköztársaság vérbefojtása után Szecsev salgótarjáni főszolgabíró rendelkezése tartalmazza a következőket: „azok akiket a proletárdiktatúra a földtuládonosok megkárosításával inyen földhöz iuttatott, a földekért bér címén 50 n.-ölenként dombvidéken 8 korona, sík földeken 12 koronát tartoznak ez évre a tulajdonosnak fizetni.”¹¹

A bérleti díj alapját képező terület alacsonyságának 50 n.-öbben való meghatározása arra enged következtetni, hogy elsősorban kis területű kinsztett földekről lehet szó, valószínűleg ipari munkások számára juttatott házhelyekről.

A kazári munkás és paraszttanács április 17-i jegyzőkönyve tanúsítja, hogy az ipari munkások körében is találkozunk földköveteléssel, esetenként a házhely-iuttatáson túlmenő igényvel. A jegyzőkönyv a szocializált uradalmi földek, „szántóföldek” bányamunkások számára való átadásáról szól.¹²

A Tanácskormány rendelkezések megfelelően Nógrád megye községeiben is megalakultak a földbirtokrendező tanácsok. Feladatuk volt a szocialista gazdaságok létrehozása, határviták eldöntése, a termelés biztosítása.¹³ Balassagyarmaton április 12-én kezdte meg tevékenységét Mészáros Dezső vezetésével. A balassagyarmati földbirtokrendező tanácsnak tagja volt Piatrik János is.¹⁴ (Piatrik János az öszirózsás forradalom előtt a „volt úrbéres birtokosok” szervezetének elnöke, 1918 végétől az Országos Földműves Párt tagja volt.) Április közepétől bizonyítható, hogy a földbirtokrendező tanács működött Mohorán, Érsekivadkerten, Patakon, Szügyben, Ipolyszögön, Dejtáron, Csesztvén, Bakópusztán.¹⁵ Pásztón április 8-án jött létre, vezetői Markó Sándor, Zsilyák András, Szlenár János voltak.¹⁶ Nem áll rendelkezésünkre a tanácsok tagjainak pontos összetétele, s a birtokrendező tanácsok konkrét tevékenységére sincs adatunk. A megalakulást jelző források szólnak a szocializálás végrehajtásának feladatáról, a későbbiek során azonban sehol nem találkozhatunk olyan utalásokkal, amelyek alapján leírhatnánk a földbirtokrendező tanácsok Nógrád megyei tevékenységét. Valószínűleg, az országos gyakorlatnak megfelelően, a falvak nagy részében beolvadtak a községi tanácsokba.

A szocializálás, az új típusú nagy gazdaságok kiépítése Zala, Vas, Tolna, Sopron, Pest és Heves megyékhez hasonlóan május végére történt meg.¹⁷ A szocializált birtokok gazdálkodásának szervei a Tanácsköztársaság alatt a következők voltak: a szocializált birtokok országos központja, kerületi felügyelőségek (a megyei beosztásnak megfelelően), gazdasági körzeti felügyelőségek (járási jellegű szervek), gazdasági főintézőségek, gazdasági intézőségek.¹⁸

A Tanácsköztársaság Nógrád megyei irataiból a termelőszövetkezetekre vonatkozó anyag rendkívül szórványos, megközelítően összefüggő képet szinte csak a salgótarjáni mezőgazdasági üzemek felépítéséről, tevékenységéről adhatunk. A termelőszövetkezetek erősen centralizált jellege alapján azonban, valószínű, hogy a többi járás szövetkezeti mozgalmára is hasonló.

A salgótarjáni járás területén két termelőszövetkezeti központot, főintézőséget szerveztek. Főintézők Hinterökker Károly és Sághy Kálmán. Mind a két főintéző a Tanácsköztársaság létrejötte előtt gazdasízt volt. A szövetkezeti vezetők között országos méretekben is sok urasági intéző, régi középbirtokos szerepelt, ez a tény is aláhúzza, hogy a Tanácsköztársaság agrárpolitikájában rendkívül nagy szerepük volt az ökonomiai kérdéseknek, a vezetők kiválasztásánál – sokszor a politikai kérdések háttérbe szorításával – a szakmai hozzáértés volt a fő szempont.

Ezt a tényt bizonyítja a pásztói munkástanács határozata, is amely a szocializált birtokok állapotát felülvizsgálva „indítványozzák, hogy a Braum-féle termelőszövetkezet vezetésére szakember állíttassék.” Megbízást kapott a direktórium, hogy a földművelésügyi népbiztostól a birtok vezetésére egy „szakembert” igényeljen.¹⁹

Általában két–három birtoktest alkotott egy termelőszövetkezetet. Hinterökker Károly főintézőhöz tartozó intézőségek, termelőszövetkezetek: lapujtői, karancsberényi, karancsaljai, salgótarjáni, somskőújfalui. Sághy Károly főintézőségének termelőszövetkezetei: ceredi, pogonyi, vizslási, kazári, lucfalvai, sóshatryáni, kőkúpusztai.²⁰ Egyes termelőszövetkezetek általában 1300 holdnyi területen gazdálkodtak.

Rendkívül kevés adat áll rendelkezésünkre a termelőszövetkezetek életének bemutatására. Az kétségetlen, hogy a nógrádi termelőszövetkezetek tevékenységének is alapfőrekvése a városok élelmezési nehézségein való segítés. Salgótarján ellátásához első sorban a környező községek szocialista gazdaságai járultak hozzá, míg a megye nyugati részének községei Budapest gondjainak enyhítésén munkálkodtak. Különösen a burgonya és tej szállítások voltak jelentősek. A termelőszövetkezetek munkáját jelentősen akadályozta a gép- és üzemanyaghiány. Utalásokkal találkozhatunk, amelvek jelzik az erőgépek hivatalos összeírásának hiányát, az üzemanyag-gondok enyhítésére tett intézkedéseket. A bányavidékeken jelentős segítséget nyújtottak a gépek üzemeltetéséhez az ingyenes szénkiutalások.²¹

A termelőszövetkezetek életét tükröző nagyon kevés forrásunkból is világosan látszik, hogy a szocializált gazdaságok mindennapi tevékenységét gátolták – különösen a határmenti községekben – a hadi események. Nincs arról kéouünk, hogy a megye termelőszövetkezeti agrárproletariátusa, egyéni parasztságának egyes rétegei milyen arányban harcoltak a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében. Mindenesetre az adatok hiányossága, a még feltárásra váró kérdések ellenére elmondhatjuk, hogy a megye termelőszövetkezetei beilleszkedtek a Tanácsköztársaság gazdasági életébe, ellátták a rájuk háruló feladatokat.

Igazyetek

1. Mészáros Károly: Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság parasztpolitikája 1918–19-ben. Akadémiai Kiadó 1966. 106–107. l. és 96. l. – 2. Szakács Kálmán: A kommunista párt agrárpolitikája 1920/30. Kossuth 1961. 44. l. – 3. Uo. 15. l. – 4. Magyar Statisztikai Közlemények 1910. évi népszámlálás 42. kötet. – 5. Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai (Továbbiakban: MMTVD) Bp. 1956. 641. l. – 6. MMTVD 5. Bp. 1956. 580. l. – 7. Párttörténeti Intézet Archivuma TK. Táviratok Nógrád megye, 606. f. – 8. MMTVD 5. 1956. 654. l. – 9. Uo. 629. l. – 10. Nógrád megyei Levéltár Diósjenői Munkástanács jkv-e 1919. július 27-i ülés – 11. Nml. PI anyag Salgótarján nagyközség iratai 1919. – 12. Nml. Kazári Munkás és Paraszttanács jkv. 1919. ápr. 17-i ülés – 13. Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság, Kossuth 1969. 380. l. – 14. Nml., Balassagyarmat város közgyűlési jegyzőkönyve 1917–24. – 17. Nógrád vármegye, 1919. már-

cius 19. 4. p. – 16. Nml. Pásztó képviselőtestületi jkv. 1915–19. – 17. Földmunkás és szegényparasztmozgalmak Magyarországon 1848–1948. Bp. 1962. II. 591. l. – 18. Mészáros Károly: Az ösz... köztársaság parasztpolitikája 1918–19. 117. l. 19. Nml. Pásztói mt. jkv. 1919. április 15-i ülés. – 20. Nml. Salgótarján nagyközség iratai 1919. Pl. anyag 3556–3600 – 21. Uo.

SOMOSKEÖY ISTVÁN

A salgótarjáni páncélmozdony története

Az 1918 novemberi fegyverszüneti egyezmény után a magyar hadseregnek feltehetően csak 4 katonai páncélvonata maradt. Az első világháborúban szerzett tapasztalatok szerint a páncélszerelvényeknek nagy harcászati jelentőségük volt. Ezért, és tekintettel az ellenség nyomasztó túlerejére a Magyar Tanácsköztársaság honvédő háborúja kitörésekor több gyár munkásai napokon belül egyszerű vasúti mozdonyokból és kocsikból mintegy 8 improvizált páncélvonatot szereltek fel. Ez jelentősen hozzájárult a Vörös Hadsereg kezdeti, páratlan sikereihez. Érthető tehát, hogy azok a rögtönzött páncélvonatok hamarosan a forradalmi munkáshatalom valóságos jelképévé váltak. Köztudomású az, hogy ilyen rögtönzött páncélmozdony a Salgótarjáni Acélárugyárban is készült. Sajnos emléke az évek során elhomályosult, sőt némileg eltorzult.

Jelen fejtegetés célja, ezt a kérdést tisztázni, valamint a vonatkozó dokumentációt rögzíteni és kiegészíteni. Szerencsére élnek még jó néhányan, akik annak a mozdonynak a felszerelésében részt vettek, azon harcoltak, vagy mint katonák és vasutasok látták.

A vonatkozó kutatás eredményei a következők: Az illető páncélvonat a hadjárat végeén csehszlovák burzsoá csapatok kezébe került, tehát nem azonos a tévesen egyesek által annak tartott úgynevezett „9-es” számú, az Acélárugyárban még most is meglévő tolató aőzaéppel. Az utóbbi számos tanú tudomása szerint 1900-ban a gyárban „házilag” készült, holott – egymástól függetlenül megkérdezett szemtanúk egybehangzó nyilatkozata szerint – az igazi, Salaótariánban „feloáncélozott” mozdony szabványos MÁV-gép volt. Vasúti szakemberek egyetértettek abban, hogy az a mozdony csak egy 376-os típusú lehetett. A következtetést az alábbi évek isazolják: szemtanúk emlékezése szerint 3 kapcsolt tengelye, elől–hátral pedig egy-egy pár futókereke volt. Eltérően hasonló, de más típusú mozdonyoktól, harmadik „kúpja”, víztisztója nem volt, hosszakázánia csuován két „kúp”, vagyis gözdóm és homokoló volt. Az említett mozdony sorozatgyártásának ideje is igazolja az információ helyességét. Megjegyzendő, hogy ilyen típusú mozdonyt most már kevés helyen üzemeltetnek.

A szerelvény 1919. május 1. előtt – pontos dátumot nem tudunk – futott be Salgótarján külső pályaudvarára. Tűzértiszték – mindem kizárólag volt pozsonvi tanítók –, néhány altiszt, valamint egy MÁV-állománvbeli mozdonyvezető és egy fűtő voltak rajta. Északi irányba akarták folttatni útjukat, ahonnan néhány nap óta, a jelentések szerint, intervenció csapatok közeledtek.

A pályaudvaron akkor éppen Bányik Mihály, géppuskás őrmester teljesített ügyeleles szolgálatot. Nevezett a vonat parancsnokában felismerte felettesét, Bartasovics főhad-